

La traducció, un vinclle a la diversitat Una escriptura que ni copia ni traeix

Valèria Gaillard

Si alguna activitat s'associa sovint al *fake*, a la còpia i al succedani, aquesta és la traducció. La dita italiana “traduttore traditore” ha fet fortuna i durant molt de temps s'ha anat encastant al fris de l'edifici *traductoral*. L'escriptor Du Bellay, un dels pares de la llengua francesa moderna, defensava a mitjans del segle XVI aquesta concepció afirmant que la traducció d'un text d'una llengua a una altra mai pot respectar l'obra original, que es veu, inevitablement, escapçada i pervertida. De teories sobre la naturalesa d'aquesta pràctica aparentment falsificatòria no en falten, ja que, des de l'antiguitat, la traducció ha estat una eina fonamental per accedir al coneixement d'altres cultures. Gràcies a la pedra de Rosetta, per exemple, es va aconseguir al segle XIX la clau per desxifrar els jeroglífics egipcis, il·luminant tot un món fins aleshores vedat. A Occident, la pràctica de traduir els clàssics grecs i llatins a les llengües modernes ha estat una tasca constant i un motor de renovació i creixement, sense oblidar la traducció de la Bíblia que, en mans de Luter, va suposar un abans i un després en la difusió —i concepció— del “llibre dels llibres”.

Ciceró va ser el primer filòsof a examinar la qüestió de la traducció a *De optimo genere oratorum*. Ell mateix havia traslladat al llatí diverses obres d'oradors grecs i ja aleshores propugnava que la traducció no s'ha de fer “verbum pro verbo”, és a dir, paraula per paraula. Posteriorment, segons ha bufat el vent que ha desplegat els sabers humanístics, la traducció ha navegat cap a un rodal o un altre, sempre en tensió entre dos pols: la “llengua de partida” i

la “llengua d’arribada”. En francès, per exemple, es parla de llengua “source” (font) i de llengua “cible” (diana). La seva finalitat? Aconseguir anar d’una a l’altra preservant el màxim possible dos elements bàsics que conté el text: el “contingut” i la “forma”, altrament dit l’“esperit” i la “paraula”, o el “res” i el “verba”. La traducció, doncs, segons aquesta perspectiva, es presenta com un recorregut, un viatge en el qual el traductor transporta aquestes dues malletes i arriba al port d’una altra llengua. Partit entre dues aigües, el traductor que prioritza la d’arribada és anomenat “cibliste”, donant pas a fenòmens com el de “les Belles Infidèles”, que es va produir a la França dels segles XVII i XVIII, en el qual es realitzaven traduccions altament adaptades al gust dels lectors francesos, encara que això impliqués apartar-se del text original. En canvi, al segle XIX, es van posar de moda els traductors més literals, els anomenats “sourciers” perquè es quedaven més lligats a la llengua font.

Al segle XX, però, amb l’anomenat “gir lingüístic”, es va capgirar aquesta visió simplista i els pensadors van endinsar-se en el llenguatge com en un continent desconegut. L’aportació de lingüistes com el pioner suís Ferdinand de Saussure i el rus Roman Jakobson va ser fonamental i va donar una fuetada a la qüestió de la traducció, que va passar de ser domesticable a pràcticament transcendental. Per què? Doncs perquè, per dir-ho ras i curt, si tot és llenguatge, com es pot restituir un mateix *pack* de significat-significant en un codi diferent? “L’equivalència en la diferència és el problema cardinal de la llengua i el principal objecte de la lingüística”, estableix Jakobson.¹ Des de l’àmbit literari, Jorge Luis Borges ho rebla a les *Versiones homéricas*: “Ningún problema tan consubstancial con las letras y con su modesto misterio como el que propone una traducción”.²

Si anem a l’etimologia, tenim que “traduir” es forma de “trans”, més enllà, i “ducere”, que vol dir conduir. Així que una traducció “conduïx a un altre lloc”. Segons aquesta visió, traduir una obra literària vindria a ser traspassar el contingut d’un vas transparent a un altre, gota a gota, mot a mot. Es produeix un traspàs en el qual el líquid no es perd, sinó que simplement canvia de recipient. En aquest sentit, una traducció ha de ser el més transparent possible. Aquest ideal d’evaporació de la tasca traductora encara ara té força defensors. La transparència és considerada com un ideal i el traductor és una mena de fantasma que no deixa rastre de les seves manipulacions. En aquesta operació asèptica s’aconseguiria, en el millor dels casos, una “equivalència d’efecte” tal com diu Eugene E. Nida,³ per referir-se al traductor que supera el perill de quedar-se massa a prop tant del text de partida com del d’arribada en un equilibri perfecte en aquesta balança lingüística.

Tenim els dos gots plens. Tenen el mateix estatut ontològic? No, diran molts teòrics influïts pels efluvis romàntics i el seu imperatiu d’“originalitat”. Aquests no dubtaran a dir que és superior el primer got, l’original, la font i la partida. Aquest és l’expressió d’una individualitat única. La traducció

1. JAKOBSON, Roman, “Aspects lingüístiques de la traduction”, dins *Selected Writings: Early Slavic Paths and Crossroads*, Mouton de Gruyter, Berlín/Nova York, vol. VI, 1985. Citat a OUSTINOFF, Michaël, *La traduction*, PUF, “Que sais-je?”, núm. 3688, París, 2018.

2. BORGES, Jorge Luis, “Las Versiones Homéricas”, *Obras Completas Volumen I*, Editorial Emecé, Buenos Aires, 1974.

3. NIDA, Eugene E., *Toward a Science of Translating*, Brill, Leiden, 1964. Citat a OUSTINOFF, Michaël, *op. cit.*

que se'n pugui fer, el transvasament, és un conformar-se, un succedani més o menys reeixit segons els coneixements i la gràcia que pugui tenir el traductor. Sempre arriba en un segon terme i arrossega quelcom de desgastat, una gota que s'ha perdut pel camí, algun color en el diasprat del text que s'ha esvaït. L'il·lustrat francès Montesquieu, un dels primers a pensar l'alteritat, sosté a les *Lettres persanes* que "les traduccions són com aquestes monedes de coure, que tenen el mateix valor que una peça d'or i són més utilitzades pel poble; però sempre són febles i d'un mal aliatge".⁴

Així doncs, tal com conclou el lingüista francès Georges Mounin: "Tots els arguments contra la traducció es resumeixen en un de sol: no és original",⁵ la qual cosa equival a dir que la traducció és un *fake*, una mena d'engany, encara que no sigui voluntari, sinó més aviat essencial. És cert que també hi ha traduccions factícies, el mateix *Dom Quixot* es presenta com la traducció d'un text àrab, i recentment Jordi Cornudella ha presentat una suposada "traducció" d'un autor andalusí del segle XII, *Tot Albucàssim*. Deixant a banda els jocs metaliteraris, quan es comença a examinar de més a prop la qüestió de la traducció, apareixen altres elements que la mostren en tota la seva dimensió. Traduir no és calcar. Només cal veure el resultat dels traductors automàtics per adonar-se'n. Quan traduïm, no ho fem paraula per paraula, sinó el significat conjunt. És una operació, per tant, més complexa. I encara hi ha més: Goethe ja va assenyalar que cada llengua vehicula una visió del món pròpia, una *weltansicht*. Aquests vasos tenen textures diferents i ofereixen un prisma únic que recull una concepció pròpia d'un lloc determinat i en una època determinada. Ara és quan podem recórrer a recordar —tothom en deu haver sentit a parlar— que la tribu dels inuit a Groenlàndia té un fotimer de paraules per anomenar la neu. Una aposta més extrema la fa Heidegger, que va defensar la tesi que la filosofia va néixer a Grècia a causa de la natura del llenguatge grec, que ve a identificar existència amb presència. "Una llengua no és només un conjunt de paraules, també és, i sobretot, una manera de pensar, somniar, imaginar, de veure el món. No fem les mateixes associacions d'idees, les mateixes construccions mentals, els mateixos raonaments d'una llengua a una altra", sintetitza el sociòleg camerunès D. Wolton.⁶ Tanmateix, sí que es pot traduir, i fins i tot, tal com assenyala R. Jakobson, es pot fer d'un sistema de signes a un altre, la traducció intersemiòtica. Es pot fer una adaptació d'una novel·la al cinema, per exemple. La traducció, per tant, no es limita a la lingüística, sinó que es fa extensible a la semiòtica.

El crític literari i teòric de la traducció francès Michaël Oustinoff ho diu clar i català: "No hi ha una traducció neutra o transparent a través de la qual el text original apareix idealment com en un mirall, idèntic." I conclou: "Des d'aquest punt de vista, escriptura i traducció se situen exactament a un mateix pla."⁷ Oustinoff recull en part el pensament d'Henri Meschonnic, un dels principals teòrics a defensar que "la traducció és una forma d'escriptura",

4. MONTESQUIEU, *Lettres persanes*, Candide & Cyrano, París, 2012.

5. MOUNIN, Georges, *Les Belles Infidèles* (1955), PUL, Lille, 1994.

6. WOLTON, Dominique, *L'Autre Mondialisation*, Flammarion, París, 2003.

7. OUSTINOFF, Michaël, *op. cit.*

anul·lant així la visió de supeditació entre original i còpia. El filòsof alemany Walter Benjamin, que va traduir una part d'*A la recerca del temps perdut* de Marcel Proust, va reflexionar també sobre la pràctica de la traducció i va defensar-ne el caràcter poètic afirmant que la traducció és una *umdeutschung*.⁸ Tota traducció, segons Benjamin, s'hauria d'entendre com una versió única. El traductor, opina Umberto Eco, diu "quasi la stessa cosa"⁹ en una altra llengua. En aquest "quasi" hi cap tot l'art del traductor, elevat ara a la categoria d'autor: ell també crea un "original" i, per tant, s'ha de reivindicar la seva autoria.

Per fer una versió d'una obra literària es mobilitzen tots els recursos de la llengua a la qual es tradueix. Va ser Roman Jakobson, pare de l'estructuralisme, qui va revolucionar la visió que es tenia del llenguatge per mostrar-lo com un sistema de signes. A mesura que va anar evolucionant el seu pensament i passant del formalisme rus a l'estructuralisme —que posteriorment va florir en diverses disciplines—, va tirar per terra no només la visió de la llengua com una eina de comunicació entre humans per referir-se a una realitat externa i inamovible —una concepció instrumentalista arrelada des del *Cràtil* de Plató—, sinó que també es va carregar la tradicional dicotomia entre fons i forma, entre *res* i *verba*, és a dir, les dues maletes amb les quals —deia al principi— havia de fer equilibris el traductor en el seu arriscat viatge. Va analitzar que el signe lingüístic es compon de significat —l'element conceptual o imatge psíquica—, i el significant —l'element perceptual físic—, i que tots dos són indissociables. Per tant, en una traducció, cal preservar tant la part fonètica —al·literacions, els ritmes, onomatopeies, etc.— com l'element conceptual. Alhora, els signes reben el seu significat per oposició als altres en una estructura que no és fixa, sinó dútil i canviant. Un mateix text, des d'aquest punt de vista, no és mai el mateix, i per això les traduccions també van canviant amb el temps, seguint els jocs de significants. "Qualsevol text —sosté Lawrence Venuti— pot ser traduït de maneres potencialment infinites." Venuti aposta pel model hermenèutic en contraposició a l'"instrumental" clàssic, que concebia el text com un monòlit tancat, perquè, "en definir la traducció com una interpretació variable, fa que sigui contingent segons situacions culturals específiques en moments històrics específics".¹⁰

És necessari destacar aquesta part de treball hermenèutic que es produeix a l'hora de traduir un text literari, una feina interpretativa subjectiva que, en el cas de les traduccions històriques, es complica perquè cal conèixer l'època per poder transposar-la. L'altra qüestió és l'enginy que necessita el traductor perquè, al contrari de l'escriptor, que crea des de zero, té uns paràmetres molt marcats que ha de respectar en una "transsubstanciació" que recorda —per què no?— el treball virtuós dels poetes barrocs espanyols, Luis de Góngora, Francisco de Quevedo o Lope de Vega, que s'havien d'esprèmer el cervell no només per respectar rimes impossibles, sinó per trobar referències mitològiques i metàfores per expressar un missatge que apareixia gairebé

8. BENJAMIN, Walter, "La tache du traducteur", *Oeuvres I-Saint-Amand*, Folio, París, 2009.

9. Eco, Umberto, *Decir casi lo mismo*, DeBolsillo, Barcelona, 2016.

10. VENUTI, Lawrence, *Tesis sobre la traducció: Un òrganon per al moment actual*, Arts Santa Mònica, Barcelona, 2020.

encriptat per al lector profà. En tot cas, i tenint en compte que allò que fa que un text pugui ser considerat literari (seguint Jakobson) és la forma, és a dir, l'estil, provar de restituir-lo hauria de ser, sense cap mena de dubte, un dels cavalls de batalla de tot traductor.

D'altra banda, Walter Benjamin ja va assenyalar la importància de les traduccions per a la supervivència de les obres literàries. Poder-les llegir en diferents llengües contribueix a la seva "glorificació". Derrida el reprèn per anar més lluny i afirmar que "l'obra plora perquè la tradueixin".¹¹ A "Towers of Babel" estableix que "cal traduir", ja que de la traducció depèn la supervivència de l'obra. I, com que llengua i nació van de la mà, en tant que una llengua és l'expressió d'un poble, com més obres tingui traduïdes a altres llengües, més poderós serà. No és per casualitat que les llibreries del país estan a vessar de traduccions d'obres castellanques i anglosaxones i, en canvi, a la inversa, es poden comptar amb els dits d'una mà. La investigadora i crítica literària francesa Pascale Casanova va ser segurament qui millor va retratar aquest vincle entre literatura i poder, així com el paper fonamental de les traduccions en aquesta relació de forces internacional en l'assaig *La république mondiale des lettres* (Éditions du Seuil, París, 1999). Partint d'aquesta constatació, Venuti defensa: "De la mateixa manera que els escriptors de llengües minoritàries no poden ser aliens al context polític, històric i cultural en el qual creen, tampoc ho poden fer els traductors." Venuti situa el traductor al cor del debat sobre les relacions de poder entre les llengües i parla de la "traducció ètica": "El traductor a una llengua petita supera la seva marginalitat tot estimulant el desenvolupament cultural gràcies al compromís amb les cultures grans."¹² En aquest sentit, el teòric de la traducció nord-americà alerta del perill d'uniformitzar la llengua d'arribada empesos en aquest somni —fal·laç— d'assolir l'anhelada transparència. El resultat, apunta, és una tirania del "dialecte estàndard" que uniformitza i rebaixa les traduccions.

* * *

La pregunta torna a estar sobre la taula: cal esborrar les diferències inevitables entre dos universos lingüístics? Naturalitzar, posem per cas, els noms originals i dir "Senyora Bovary" o "Camps Elisis", per exemple? Una altra visió interessant i que aporta algunes respostes és la que ha elaborat Barbara Cassini, responsable del *Vocabulaire européen des philosophies, Dictionnaire des intraduisibles*, que va reunir 150 investigadors europeus durant deu anys per elaborar un diccionari amb 400 entrades i 4.000 paraules. El *Dictionnaire* aposta per mantenir la pluralitat de llengües i enarbora les diferències basant-se en la visió pluralista de Humboldt. Defineix els intraduïbles com "no pas allò que no traduïm, sinó allò que no deixem de (no) traduir. Síntomes de la diferència de les llengües, i cal destacar el plural, lluny de qualsevol sacralit-

11. DERRIDA, Jacques, "Towers of Babel", dins Joseph F. GRAHAM (ed.), *Difference in Translation*, Cornell University Press, Ithaca, 1985.

12. VENUTI, Lawrence, *op. cit.*

zació". En aquest sentit, la traducció és un *savoir-faire* amb les diferències, en comptes d'esborrar-les. En plena globalització i davant del perill de la imposició del *globish* (terme de Jean-Paul Nerrière creat de "global" i "English"), Cassini opina que cal treballar dins d'una llengua i intentar fer passar els "intraduïbles" a l'altra en un moviment enriquidor per a les dues parts. "Traduir és comprendre com les diferents llengües produeixen mons diferents, fer comunicar aquests mons i importunar les llengües, una a l'altra, de manera que la llengua del lector vagi a l'encontre de la de l'escriptor".¹² Paral·lelament, Cassini rebutja el "nacionalisme ontològic" plantejat per Heidegger, segons el qual hi hauria llengües més autèntiques que d'altres, en tant que serien l'expressió de pobles i races superiors. Per exemple, considerava que l'alemany contenia "la profunditat i creativitat filosòfica" del grec.¹³ En aquest panorama multicultural, llengües minoritàries com la catalana tenen més possibilitats de sobreviure i la seva literatura, de ser més coneguda. La tasca del traductor, tal com recorda Venuti, és essencial. Si reprenem, per acabar, la qüestió inicial, podríem concloure que la traducció, efectivament, no és cap *fake*, sinó una activitat literària de ple dret, creativa i transformadora, que implica un enriquiment de la pròpia literatura mitjançant el vincle que obre envers l'alteritat.

12. CASSIN, Barbara, "Traduire les intraduisibles, un état des lieux", dins *Cliniques méditerranéennes*, 2014/2, núm. 90, pp. 25-36 (en línia a: <<https://www.cairn.info/revue-cliniques-mediterraneennes-2014-2-page-25.htm>>).

13. HEIDEGGER, Martin, "De l'essence de la liberté humaine", dins *Introduction à la philosophie*, Gallimard, París, 1987 (original de 1930). Obra citada per CASSIN, Barbara, *op. cit.*

